

УСРР у період нової економічної політики (непу)

План

1. Фінансово-грошова реформа 1922-1925 рр. та її наслідки
2. Нова економічна політика у промисловості
3. Неп в українському селі.
4. Національно-культурне відродження 1920-х рр. Українізація

Фінансово-грошова реформа 1922 – 1925 рр.

та її наслідки

Серйозним гальмом у відбудовчих процесах було те, що за попередні роки відбулась руйнація грошової системи. У 1920 р. доходи не покривали й 20 % витрат бюджету. **Грошова реформа** назріла і стала радикальним елементом Непу. До липня 1921 р. невпинна емісія збільшила грошову масу порівняно з листопадом 1917 р. в 60 разів, до 1923 р. ціни зросли на 7200 %. Віддалені від центру місцеві радянські установи не завжди могли одержати грошові знаки, тому нерідко самі випускали їх. Грошові знаки для власного користування випускали підприємства, товариства кооператорів тощо. Крім того, для купівлі-продажу користувалися грошовими знаками, які друкували уряди П. Скоропадського, Директорії УНР, А. Денікіна.

Деякі випуски грошей сягали астрономічних сум – мільярдів і навіть трильйонів карбованців. Папір був ціннішим від грошей, які він символізував. На початку 1921 р. таким грошам уже ніхто не довіряв. Інфляція набирала катастрофічного розмаху.

Одним з важливих кроків на шляху Непу було забезпечити стабільність карбованця. В цьому зв'язку проведено дві деномінації, що підвищило вартість грошової одиниці. У вільний обмін введено червінець, який обмінювався на золото. У листопаді 1921 р. прийнято декрет РНК РСФРР про створення Державного банку.

У 1922 р. прийнятий закон, відповідно до якого держбанк РСФРР отримав право емісії банківських білетів у червінцях. Зафіксований золотий вміст червінця становив 7,74234 грамів чистого золота, що відповідало 10 рублям царської чеканки. Вартість червінця забезпечувалася на чверть дорожочінними металами і стабільною іноземною валютою, а на три чверті – товарами, які легко реалізувались, короткотерміновими векселями та іншими державними зобов'язаннями.

Курс червінця на валютному ринку визначався запитом і пропозицією та підтримувався держбанком країни через продаж і купівлю фондових цінностей. Він був стабільно вищим від золотого вмісту, що дозволяло витіснити з обігу не тільки старі знецінені рублі, а й навіть золото та іноземну валюту.

У твердість червінця повірили, його курс ріс разом із зростанням ціни на хліб та інші важливі продукти, тоді як інші грошові знаки продовжували знецінюватись. У 1923 р. були випущені перші грошові знаки СРСР, якими користувались і в УСРР. Завдяки цим заходам грошова система в УСРР значно зміцніла. 14 лютого 1924 р. припинено випуск грошових знаків зразка минулих років, вони підлягали обміну на нові гроші у певному співвідношенні: 1 рубль

(карбованець) 1924 р. дорівнював 50 крб. 1923 р., 5 тис. крб. 1922 р., чи 50 млрд. крб. випуску до 1922 р. В обігу залишилися карбованцеві купюри 1924 р., червінці 1922 р. і 1923 р., паперові і металеві копійки.

До літа 1924 р. радянська грошова система в результаті проведеної грошової реформи стабілізувалась, в обігу були тверді грошові знаки. Вдалось приборкати інфляцію, налагодити грошовий обіг, уніфікувати карбованець. Грошова реформа сприяла стабілізації карбованця, економічному піднесенню країни. По суті, це був план розвитку ринкових відносин: заміна продрозкладки продовольчим податком, а пізніше – грошовим сільськогосподарським податком, відновлення роботи державного банку при одночасній ліквідації його монополії шляхом створення мережі комерційних банків, припинення фінансування промисловості за рахунок держбюджету, запровадження державної скупки дорогоцінних металів, каміння, іноземної валюти й інші заходи. Все це призвело до конвертації карбованця.

Конвертований червінець дав реальні масштаби вартості. Виробники розуміли, чого дійсно вартує їх продукція, і стали різко збільшувати виробництво товарів, яких вимагав ринок. У результаті в 1924-1925 рр. випуск промислової продукції порівняно з попередніми двома роками зріс на 57 %, продуктивність праці в промисловості – на 40 %. Грошова маса збільшилась у чотири рази, що було зумовлено швидким зростанням товарної маси, яка, відповідно, вимагала наповнення каналів грошового обігу.

Радянська влада дозволила вільний вивіз радянського червінця за кордон і його ввіз у країну. Він став продаватися і куплятися на валютних біржах у Мілані, Римі, Стамбулі, Харбіні, Шанхаї та інших містах за кордоном.

На початку 1926 р. червінець почав втрачати свою стабільність. В СРСР ціни стали зростати швидше, ніж на світовому ринку. Причиною цього негативного явища було падіння темпів промислового виробництва, передусім споживчих товарів, які здебільшого виробляли «непманські», тобто приватні підприємства. Вони намагалися виробити товар за низькою собівартістю, а продавати якнайдорожче. Це призвело до зниження купівельної спроможності червінця, відірвало його від золотого вмісту. Почалася валютна спекуляція: в СРСР ввозилися дешеві товари з-за кордону для того, щоб продати їх за червінці, які потім обмінювалися на іноземну валюту за офіційним курсом. На різниці цін валютні спекулянти отримували великі прибутки. В 1926 р. було заборонено вивіз червінців за кордон, а через два роки – і їх ввіз. До того часу в країні вже і так було багато цих неотоварених грошових знаків. Не протримавшись і п'яти років, конвертованість червінця була припинена. Причиною цього була слабкість економіки, недостатнє зростання продуктивності праці.

Отже, проведена у 1922-1924 рр. грошова реформа дала позитивні результати: відновились кредитно-фінансові установи, налагоджено державну торгівлю, започатковано конвертованість карбованця, була легалізована приватна торгівля, зміцнені фінанси, виведена з підпілля підприємницька діяльність, з'явилася так звана нова буржуазія – орендарі, торговці-оптовики, промисловці. Їх називали непманами.

Неп у промисловості

В 1921 р. почалася часткова денаціоналізація середніх підприємств і дрібних ремісничих майстерень, вони були повернуті попереднім власникам. Дозволено оренду засобів виробництва, до яких входили промислові і торговельні підприємства, земля і техніка, що використовувались у сільськогосподарському виробництві. Частина підприємств, здебільшого харчової промисловості, взяли в оренду кооперативи. В Україні в оренду приватним особам, в т. ч. і колишнім власникам, передано 5200 дрібних підприємств, тобто приблизно половину наявного фонду. В оренду підприємства в основному брали ті особи, які підпільно торгували в 1918-1921 рр. і тепер хотіли «відмити», тобто легалізувати набуті капітали.

На великих підприємствах виробництво налагоджувалось без приватних власників, але методами, пристосованими до ринкової економіки, там заохочувався розвиток так званого «державного капіталізму». Підприємства працювали за нарядами, в яких визначався асортимент і обсяг продукції. Під наряди вони одержували сировину, паливо й продовольчі пайки для робітників. Вироблену продукцію підприємства безкоштовно здавали державі. Однак такий метод господарювання не давав суттєвих результатів.

Для поживлення економічного розвитку, як пишуть деякі сучасні історики, більшовики винайшли власний метод господарювання, який називали комерційним або господарським розрахунком. На нашу думку, більшовикам не потрібно було нічого нового шукати, оскільки госпрозрахунок існує від появи конкуренції.

В умовах госпрозрахунку за діяльність підприємства відповідав керівник, призначений відповідним партійним органом. Керівник повинен був забезпечити самоокупність підприємства, крім того, заробити ще прибуток. Ті керівники, які не справлялися з покладеними на них обов'язками, подекуди не лише звільнялися з роботи і виключалися з партії, а й притягувались до кримінальної відповідальності. Інколи справа доходила до того, що підприємства, які не змогли перейти на новий метод господарювання, визнавалися банкрутами і закривалися.

У період Непу передання підприємств у власність колективам не практикувалась, оскільки, по-перше, це не відповідало ідеологічним засадам більшовицької партії, а, по-друге, в перші роки після революції такі спроби робилися, але вони не тільки не покращили економічної ситуації на підприємствах, а й призвели до її погіршення. Певною пересторогою на цьому шляху було й те, що більше половини робітників була неписьменною.

Важливим напрямком на шляху підвищення ефективності підприємств вважалось їх укрупнення. У 1921 р. був створений трест «Донвугілля», який об'єднав більшість великих кам'яно-вугільних шахт Донбасу. На початку 1923 р. в ньому працювало понад 90 тис. робітників. Найбільших успіхів трест набув у 1926-1929 рр. Тоді 30 % шахт уже були електрифіковані, видобуток вугілля в них зріс у 3,3рази. Цей промисловий район України називали «всеросійською кочегаркою». Становище з паливом почало поліпшуватися. Але на довоєнний

рівень Донбас виходив повільно. Лише у 1928 р. вугільна промисловість України вперше за тривалий час перевершила виробництво 1913 р.

Пріоритетним завданням радянської влади та важливою передумовою економічного відродження було налагодження електроенергетичного господарства. На кінець 1926 р. виробництво електроенергії перевищило довоєнний рівень. Розпочалося будівництво великих енергетичних об'єктів – Штерівської та Чугуївської ДРЕС, Дніпровської гідроелектростанції.

Відбудова металургійної промисловості України здійснювалась в складних умовах. Лише у 1926 р. відремонтовано і почали знову діяти Дніпропетровський (Макіївський та Костянтинівський) металургійні заводи. Але рівень виплавлення сталі і чавуну сягнув у 1926 р. лише 60 % довоєнного

Держава здійснювала заходи по удосконаленню системи управління важкою промисловістю, надавала перевагу її укрупненню. Півтора десятка металургійних заводів і кілька кам'яновугільних шахт були в тресті «Південьсталь». Машинобудівні заводи об'єднував «Машилотрест», залізорудну промисловість – Південнорудний трест. У хімічній промисловості діяли трести «Хімвугілля», «Склосода» і «Коксобензол», у харчовій промисловості – «Цукротрест», «Олійтрест», «Бассіль» та ін. Всього на діючих промислових підприємствах, охоплених трестами, працювало близько 220 тис. робітників.

Керівництво трестами в межах **УСРР** здійснювала Українська Рада Народного Господарства. На цю прерогативу республіканських органів почали зазіхати впливові діячі в Москві. Так, на початку серпня 1923 р. Г. Пятаков, який займав посаду заступника голови Держплану СРСР, запропонував план передання керівництва ключовими українськими трестами у підпорядкування всесоюзного центру. Однак тоді це в українському керівництві спричинило спротив, проєкт Г. Пятакова вдалося відхилити.

В легкій і харчовій промисловості були досить сильні позиції приватного капіталу, що активно сприяв насиченню ринку товарами широкого вжитку. Ринок наповнювався продовольчими та промисловими товарами.

У роки Непу зроблено спроби залучити іноземний капітал у вигляді **концесій**, тобто передання в оренду державних підприємств зарубіжним підприємцям, менеджерам. В Україні існувало тільки одне концесійне підприємство.

Із запровадженням Непу поступово **відновлювались товарно-грошові відносини**. Згідно з декретом від 9 липня 1921 р., відновлено оплату перевезень вантажів і пасажирів залізничним і водним транспортом. Згодом з'явилися декрети про оплату послуг пошти і телеграфу, комунальних послуг, житла тощо. Поступово згорталось безкоштовне постачання населення предметами і товарами першої необхідності, вводилась нова система оплати праці. Проте фонди продуктів харчування підприємствам не змінювалися навіть при виконанні виробничих планів меншою кількістю робітників. Підприємства розподіляли продовольство серед робітників з урахуванням їх кваліфікації і трудової дисципліни. У підсумку зросла зацікавленість у кінцевих результатах і продуктивності праці, зменшилася кількість прогулів, виробничі завдання у більшості випадків не тільки виконувалися, а й перевиконувалися.

Про вплив цього перебудівного процесу свідчить те, що кількість міських мешканців зростає з 4,2 млн. у 1920 р. до 5,3 млн. у 1926 р. й сягнула в 1928 р. довоєнного рівня – в містах України проживало 5,6 млн. осіб. Міське населення особливо швидко зростало в Донбасі та Катеринославщині і в адміністративних центрах. Упродовж 1923-1926 рр. українські міста щороку поглинали майже 200 тис. нових мешканців. Загальна кількість робітників у промисловості, на транспорті та зв'язку впродовж 1924-1927 рр. зростає вдвічі – з 1,2 до 2,7 млн. осіб/

Ці дані свідчать, що український селянин почав переселятися у місто. Це переселення йому забезпечив промисловий розвиток, який почався у період непу. Селянин перестав чіплятися за землю і все сміливіше вступав у промислове середовище. Там він побачив певні переваги, а саме: заробітна плата у промисловості значно перевищувала його прибутки від сільського господарства й передбачала певний соціальний захист, а також нормований робочий день.

Робочі місця в промисловості не були єдиною міською роботою для українців. Процес українізації відчутно змінив структуру можливостей в адміністративній роботі на користь українців. Чимало із них співпрацювали з більшовицькою владою, вступали в партію, поповнювали державний апарат, що давало їм можливість отримувати певні привілеї. Тільки в Києві у 1923-1926 рр. службовці становили 41 % усіх українців, що вперше прибули до міста.

Вперше в історії України більшість в містах становили українці. Дані про членство у профспілках свідчать, що кількість українців в них зростає з 41 % у 1923 р. до 57 % – восени 1929 р. Перепис населення 1926 р. виявив, що українці становили 55 % робітників, росіяни – 23 %, євреї – 9 %, інші національності – 7 %. Проте українці на 1929 р. були меншістю серед робітників промисловості – 48 %. З поміж учнів, які готувалися для промисловості, українці становили 62 %. У великих трудовітких проектах, на зразок греблі Дніпрогесу, дві третини робочої сили становили українці. Однак серед кваліфікованих робітників у металургії, машинобудівній промисловості на точному обладнанні переважали спеціалісти-неукраїнці. В 1927 р. 44 % кваліфікованої робочої сили республіки були вихідцями з українського села. Під час Непу, років індустріалізації українці перестають бути селянською нацією.

У 1922 р. заробітна плата робітників в Україні досягла 30% середньої заробітної плати робітника в 1913 р. Робочий день на виробництві обмежений 8 годинами.

Радянська влада в період Непу дбала про **відновлення чисельності робітничого класу** і, головне, підвищення продуктивності праці на виробництві. Цьому сприяв перехід з вересня 1922 р. на підрядну оплату праці і виплату зарплати (з 1924 р.) не натурою, а твердим карбованцем. У зарплату включались комунальні послуги для сімей робітників і службовців. Безробітним, яких з кожним роком ставало менше, виплачували скромну допомогу з безробіття (27 крб. 56 коп. у місяць). У 1923 р. в СРСР вперше був прийнятий документ, який встановлював розмір мінімальної заробітної плати на кожен квартал, причому в перший період це здійснювалося за галузевим

принципом і було необ'єктивним. Мінімальна фіксована зарплата для селян була однією з найбільш високих в країні. Це привело до того, що тодішні фермери (їх називали «куркулями») не могли оплачувати працю сезонних робітників.

Окремі історики схильні вважати, що Неп приніс шкоду інтересам робітників. Фактично ж було якраз навпаки: Неп сприяв зростанню чисельності робітників, припинилося руйнування промисловості, знову запрацювали фабрики і заводи, відродилась трудова дисципліна (не за допомогою погроз і закликів до пролетарської свідомості, а введенням реальної грошової оплати за реальну працю замість розрахунків натурою). В результаті за перші три роки Непу продуктивність праці в промисловості України подвоїлась. На кінець 1920-х років заробітки трудівників постійно зростали, вони згодом перевищили довоєнний рівень.

У 1925 р. на приватних й орендованих підприємствах України працювало 116400 робітників і службовців. У республіці нараховувалось 24403 підприємств, з них євреї становили 53 %, українці – 32,4 %. Серед 381 заводчиків і фабрикантів євреїв налічувалося 78,5 %, українців – 6,3 %, росіян – 7,1 %. Із 3776 торговців, які використовували найману працю, 73,6 % були євреї. Такий стан справ спричинив прояви антисемітизму, в значній частини населення складалося враження, начебто «Неп вигідний тільки євреям».

Для збільшення своїх прибутків більшість «непманів» часто порушували кодекс законів про працю. Найбільше порушень зафіксовано у харчовій, шкіряній та швейній промисловості. До порушників трудового законодавства влада застосовувала адміністративні санкції, притягувала до суду, не поновлювала патентів тощо.

Партійно-державна номенклатура в запровадженні вільного ринку безпомилково вгледіла смертельну загрозу своїм портфелям, пайкам, привілеям – загалом своєму становищу. З їхнього боку контратака була неминучою. Однак відкрито виступати проти Непу до середини 1920-х років новий клас номенклатурників не наважувався, тому що неп приносив позитивні результати, передусім в економіці. В цей час наступ проти Непу вони здійснювали передусім в ідеології, де вважали себе її неперевершеними захисниками. Першою жертвою прихованого наступу партноменклатури на Неп стала інтелігенція. З різних місць у Сибір, а то і з країни почали висилати філософів, економістів, істориків, соціологів тощо. Висилались, як правило, ці люди без суду, в адміністративному порядку, рішенням ВНК. Так, у ніч на 18 серпня 1922 р. у Катеринославі, Києві, Харкові й Одесі було затримано 77 осіб, з них – 47 викладачів вузів, – тих, хто, на думку каральних органів не поділяв поглядів більшовиків і був в опозиції до Комуністичної партії.

З другої половини 1920-х років одним із головних об'єктів державного терору стали заможні селяни-власники, виробники товарів широкого вжитку, торговці. У 1926 р. запроваджено одноразовий податок на непманів. У 1927 р. розпочалось вилучення у непманів валюти і коштовностей, що можна оцінювати як перші кроки до зміни економічної політики. До січня 1929 р. в торгівлі вціліли лише окремі торговельні точки приватних осіб. Від середини 1920-х років репресивні органи радянської влади розпочали наступ на

валютників і біржових ділків. З 10 лютого до червня 1926 р. було арештовано 407 осіб, з них 113 вислали в Сибір. Через 4 роки таких осіб уже розстрілювали або відправляли у табори примусової праці, конфісковуючи їхнє майно і цінності.

Націоналізація промисловості, розвиток торгівлі призвели до створення великої армії чиновників (вони називалися «радслужбовцями»). Їх чисельність зросла з 1 млн. у 1917 р. до 2,5 млн. осіб у 1924 р. Нова адміністрація була недостатньо компетентною, на керівні пости здебільшого призначалися не спеціалісти, а «свідомі більшовики», які пройшли школу громадянської війни. Некомпетентність нових чиновників змушувала брати замість одного працівника декількох і це притому, що масштаби економіки порівняно з передвоєнними роками різко зменшилися.

Отже, в роки Непу в Україні почалося господарське піднесення в промисловості. Зменшилася інфляція, зміцнювалась грошова система. Відкрились біржі, ярмарки, різні торговельні підприємства, встановлювався міцний зв'язок державної промисловості з ринком, селом. Торговий обіг почав будуватися на основі твердої радянської валюти. Була проведена грошова реформа, розгалужена система кредитних операцій через банки й ощадкаси. Певний час на світових валютних біржах «золотий червінець» цінився. За декілька років промислове виробництво досягло довоєнного рівня. Процес відбудови промисловості включав у себе значне оновлення основного капіталу. В роки Непу валова продукція великої державної промисловості зросла більше, ніж удвічі. На діючих державних підприємствах вдалося не тільки зберегти основні кадри робітників, а й створити умови для швидкого зростання чисельності робітників, передусім української національності.

Щоб стимулювати інші сектори економіки, Неп відновлював ринкові відносини, знову віддав в оренду власникам невеликі підприємства й навіть заохочував іноземні капіталовкладення. Проте Ленін пішов тільки на тимчасовий компроміс з капіталізмом і не збирався відмовлятися від мрії створити соціалістичну економіку. Тому уряд лишив за собою контроль над важкою промисловістю, банками, транспортом і зовнішньою торгівлею.

Неп викликав певні зміни в інших сферах внутрішньої політики, Припинилися масові розстріли. Було проголошено амністію повстанцям і членам не комуністичних партій. Українській політичній еміграції гарантували вільне повернення в Україну. Однак політичні репресії, хоча і в менших масштабах, усе ж тривали.

НЕП в українському селі

На початку 1920-х рр. сільське господарство України було у вкрай занедбаному стані. Швидка відбудова аграрного сектора економіки могла бути успішною тільки на нових економічних засадах. Земельний фонд УСРР, до якого належали сільськогосподарські землі (садиби, рілля, сіножаті, вигони, пасовища), ліси, пагорбки та непридатні для сільгоспобробітку землі становив понад 36,7 млн. десятин.

На 1924 р. селяни України отримали від держави у користування понад 34 млн. га землі, що становило 83,3 % земель республіки. Через п'ять років

кількість землі, якою користувалися селяни, збільшилась до 36 млн. га. На 1 жовтня 1929 р. 8,2 % селянських земель належало колгоспам, 91,8 % перебувало в індивідуальному користуванні. Націоналізація землі і передання безкоштовно майже всієї її площі в індивідуальне користування селянам становили основу аграрної політики на селі у роки Непу.

Наприкінці 1927 р. селянське землекористування в УСРР виглядало так: бідняцькі господарства (їх було 23,7 %), користувалися 14,2 % земель; господарства середняків (їх було 72,3 %) користувалися 78,3 % земель; багаті або «куркульські» (їх було 4 %) користувалися 7,5 % земель. Отже, переважна більшість землі в Україні належала середнякам.

За регіонами республіки землезабезпеченість була різною. Так, на Правобережжі кількість землі у бідняцьких господарствах становила трохи більше 2 га землі, у степовій частині – до 5 га; у перерахунку на одного селянина припадало відповідно 0,7 га. Найкраще землею були забезпечені у степовій зоні, де в 1926-1927 господарському році 35,5 % селян мали 10 і більше га на двір. На Лівобережжі тільки 10 % господарств мали більше 10 га, на Поліссі – 9,3 %, на Правобережжі – 1,2 %, а в усій республіці – 14,7 %. Найбільше від малоземелля страждало селянство на Правобережжі; 43,7 % дворів мали менше 3 га, на Поліссі – 23,6 %, у степу – 11,4 %, на всій території УСРР – 26,8 %.

Недостатня кількість землі у користуванні селян в роки Непу спричинила **поширення земельної оренди на селі**. Оренда землі дозволялася для трудових господарств, тимчасово ослаблених внаслідок стихійного лиха, відсутності робочих рук, реманенту і худоби. Здавати землю в оренду дозволялося на термін не більше однієї сівозміни, а за відсутності такої – не більше ніж на три роки, в окремих випадках – до шести років. Суборенда категорично заборонялася.

Згідно з переписом у 1927 р., селянство України орендувало понад 3 млн. га землі. Її в оренду здавали переважно бідняки, котрі не мали робочої худоби і реманенту.

В 1930 р. ВУЦВК і РНК УСРР прийняли постанову «Про заборону оренди землі і застосування найманої праці в індивідуальних господарствах у районах суцільної колективізації». Всі інші закони і постанови щодо земельної оренди цією постановою скасовувались. Оренда землі в Україні практично припинилася.

У межах УРСР в роки Непу селянин міг користуватися землею тільки у складі **земельної громади**. Земельна громада як територіальне об'єднання селян-землекористувачів здійснювала розподіл і перерозподіл землі і землеустрій, слідкувала за доцільним використанням земельних угідь, регулювала земельні відносини своїх членів. Наприкінці 20-х років в республіці нараховувалося 40 тис. земельних громад. Територія однієї сільради мала 3-4 земельні громади, а кожна громада мала у своєму складі одне село, інколи – два.

Для соціально-економічних відносин у доколгоспному селі в УСРР 1920-х років були типовими безперервні суперечки у судово-земельних комісіях стосовно заорювання меж, захоплення ріллі та сіножатеї між сусідніми громадами. Часто суперечки за земельні угіддя виникали і всередині громади.

Конфлікти виникали через те, що була багатосмужність, дрібносмужність, черезсмужність, далекоземелля, примусовий характер сівозміни при збереженні системи відкритих полів і трипільля, що було несумісним з прогресом у сільському господарстві. Так, у Чернігівському окрузі звичайна земельна громада із 200 дворів розпорошувала свої землі на 6-7 тисячі смужок, тобто на одне господарство припадало по 30-35 ділянок. У Радомишлянському окрузі на Київщині відомі випадки, коли 5 га були розміщені у 58 шматочках, «тобто при гонах 100-120 саженив вони були завширшки 1-2 сажени і на таких очкурах, – зазначав очевидець, – і плугом ніде повернутися». З Бердичівського округу в 1924 р. повідомляли: «Господар має землю в 12-14 клинцях... Такі земельні смужки та клаптики бувають завширшки 2-2,5 саженья». У с. Левківка Коростенського повіту в одного господаря було 7 га землі, розкладених у 119 «смужках». Вузькосмужність інколи була така нестерпна, що «селянин не міг розвернутися ручкою коси на своєму полі, тому що поле було вужче, ніж розмах коси», – сповіщали у 1924 р. з Поділля.

Загалом, в Україні в 20-і роки майже половина селянських господарств страждала від багатосмужжя, а кожне четверте господарство зазнавало збитків від далекоземелля. В таких умовах дотримуватися сівозміни було практично неможливо. У 1928 р. Укрдержплан зафіксував, що сівозміни витримувалися землегромадами не більше, ніж на третині землевпорядженої площі.

З 1928 р. в Україні почали ліквідовувати общинний спосіб жеребкування при розподілі угідь і вводити класовий принцип: біднякам, членам комнезаму відводили землі поблизу села в одному місці і кращі за якістю з урахуванням майбутньої колективізації; громадам, що об'єднувались у колективні господарства, – теж в одному місці і кращі за якістю; «куркулям» – на далеких і гірших за якістю ділянках. З поширенням адміністративних прав сільради, зміцненням її апарату, особливо коли в 1928-1929 рр. кошти і майно земельних громад опинились у розпорядженні сільрад, громада тоталітарній системі стала непотрібною. З лютого 1930 р. у районах суцільної колективізації земельні громади були ліквідовані, а їх права та обов'язки передані сільським радам.

Робоча худоба була майже єдиною тягловою силою в індивідуальному селянському господарстві. Однак майже 2/3 робочого часу коня або вола у дрібному господарстві не використовувалось, а з другого боку – понад третину селян у 1929 р. були без худоби, відчуваючи гостру потребу в тягловій силі. Лише третина селян мала змогу виконувати необхідні у сільському господарстві роботи власною робочою худобою. Решта змушена або супрягатися, або наймати робочу худобу, або використовувати як тяглову силу корів. Робоча худоба, споживаючи до третини наявних кормів, була конкурентом продуктивній худобі: загострювалось і кормове питання, що вело до кризи тваринництва.

Складне становище склалось із забезпеченням селян реманентом. Більше третини селянських господарств наприкінці 20-х років власного реманенту не мали, що негативно впливало на сільське господарство. Більш-менш складний реманент використовувався у дрібних господарствах неефективно, його собівартість важкою ношею тиснула на селянське господарство, він не окуповував себе. В 1920-і роки українські селяни абсолютну більшість сільськогосподарських робіт виконували вручну.

Неп відкрив можливості для вільного розвитку на селі індивідуальних і кооперативних господарств. **Сільськогосподарська кооперація розвивалась у різних формах.** Низова мережа складалася з універсальних товариств, що виконували кредитні, збутово-постачальні та виробничі функції. Були створені, зокрема, товариства «Добробут», «Коопптах», «Укрсільцукор», «Укрбурякоспілка», «Плодонасіння», «Хмелеспілка» тощо. Чисельність низових кооперативних товариств за 6 років від 1923 р. збільшилась більше ніж у три рази і наприкінці 1928 р. становила понад 26 тисяч. Враховуючи те, що в УСРР було 54,8 тис. сільських населених пунктів, можна зробити висновок, що кооперативні об'єднання діяли практично в кожному другому селі. В 1924 р. сільськогосподарська кооперація УСРР всіх видів об'єднувала 15,3 % селянських дворів, у травні 1929 р. – понад 50.

Важливу роль у розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах Непу відіграла **кредитна кооперація**, що відновила свою роботу згідно з декретом «Про кредитну кооперацію», прийнятого ВУЦВК 5 квітня 1922 р. Почав працювати Всеукраїнський кооперативний банк (Українбанк), а протягом 1923 р. відкрито губернські товариства сільськогосподарського кредиту. Вони почали займатися кредитуванням спочатку споживчої, а згодом і сільськогосподарської кооперації. Кредитували селян «Сільський господар» та акціонерні товариства «Село-допомога», «Насінницьке товариство на паях», «Село-техніка».

Для централізації кредитування селянських господарств 27 листопада 1923 р. створений Український сільськогосподарський банк (Укрсільбанк). У лютому наступного року з метою об'єднання всіх заходів щодо сільськогосподарського кредиту в Москві створений Центральний сільськогосподарський банк СРСР (Центросільбанк). Вся система сільськогосподарського кредиту в 1924 р. набула такого вигляду: Центросільбанк – Укрсільбанк – філії банку (їх в Україні було три) – окружні або районні сільбанки – кредитні спілки – низові сільськогосподарські кредитні товариства. Низова мережа кредитних товариств з року в рік розширилася: у 1928 р. їх було 1903. Поступово зростала і кількість селян – членів сільськогосподарської кредитної кооперації. Якщо в 1925 р. їх нараховувалося майже 530 тис., то восени 1929 р. – 2114,4 тисяч. Фактично кредитною кооперацією було охоплено до половини селянських господарств республіки.

У 1926 р. кошти, що перебували у розпорядженні установ сільськогосподарського кредиту, становили 88,7 млн. крб. (з них селянські вклади – 5,5 %), у 1928 р. – 235,2 млн. (з них селянські паї і вклади – 8,6 %). Усього за 1924-1928 рр. в селянське господарство України через систему сільськогосподарської кредитної кооперації вкладено 300 млн. крб. З них державні кредити становили 75 % цієї суми, решту становили прибутки кооперації та паї і вклади селян.

Радянська влада намагалася надати передусім цільове кредитування бідняцько-незаможним господарствам. Так, у 1928-1929 господарському році незаможні селяни отримали 70 % кредитних сум, середняки – 29 %, заможні – 1 %. Однак орієнтація на бідноту при наданні кредитів призводила до того, що вони невчасно повертали кредити, а за таких умов система сільгоспкредиту розвалюється.

У 1924-1925 рр. для піднесення сільськогосподарського виробництва з'явилося і згодом поширилося гасло «Обличчям до села». Держава тільки упродовж 1924-1927 рр. збільшила капіталовкладення в українське село з 55,6 млн. до 120,2 млн. крб. Це було не чим іншим, як спробою державного регулювання і допомоги в розвитку сільського господарства. Однак капіталовкладення в село були недостатніми. Вони не забезпечували розширеного виробництва в індивідуальному селянському господарстві і, при більших обсягах, не могли цього швидко добитися. Індивідуальний розвиток аграрного сектора економіки як показує міжнародний досвід, мав призвести до кооперації та формування в майбутньому великого сільськогосподарського виробництва, але для цього потрібні реформи в інтересах селян і тривалий час. В роки Непу збільшувались посівні площі в Україні. У 1928 р. вони досягли 23 млн. га (97,6 % довоєнного рівня). При цьому індивідуальні сільські господарства засівали 96,2 % сільськогосподарських площ, решта посівів належала колгоспам (1,3 %) і радгоспам (2,5 %).

В роки Непу було відбудовано сільське господарство. Основний внесок у його відбудову зробило селянство, яке самовіддано працювало, одержавши землю у власне користування. На внутрішньому ринку з'явилася достатня кількість дешевого збіжжя і держава почала його продавати на зовнішніх ринках.

Неп сприяв відродженню селянської підприємливості у сфері переробки сільськогосподарської продукції. Налагоджувалася робота млинів, крупорушок, олійниць, сироварень, коптилень. У багатьох селах працювали майстерні кушнірського ремесла, перероблення вовни, шевці шили одяг і взуття. Що ж до колективних господарств – товариств спільного обробітку землі, артільей, комун – то вони, незважаючи на активну підтримку держави, не прищепилися у селян і охоплювали лише 1,2 % господарств, переважно бідняцьких. Неп відкрив перед селянами можливість вибору форм господарювання, і вони вибирали індивідуальне господарство. У 1927 р. обсяг валової продукції сільського господарства перевищив рівень 1913 р. Відбудова сільського господарства України завершилася.

Таким чином, попри вагомі здобутки в промисловості і сільському господарстві в кінці 1920-х рр. Неп було згорнуто. Головною і визначальною причиною, яка спонукала владу піти на це була відданість більшовиків ідеї побудови комуністичної економіки. Необхідні умови для цього, на думку його прихильників, уже склались, оскільки за допомогою Непу економіка в цілому була відбудована, поставало питання індустріалізації і створення матеріально-технічної бази соціалізму.

Національно-культурне відродження 1920-х рр. Українізація

У квітні 1923 р. XII з'їзд РКП (б) проголосив політику «коренізації», яка передбачила залучення представників корінних національностей до партії та державного апарату, впровадження національних мов у партійну роботу, адміністрацію, освіту, пресу. Така політика мала забезпечити керівним органам СРСР контроль за периферією не тільки силовими, а й адміністративно-політичними засобами. До того ж, використання місцевих мов в ідеологічній роботі мало неспівставно більшу ефективність. Однак, в офіційних партійних

документах декларувалося, що основною метою цієї політики є сприяння розвиткові культур і мов корінних національностей. Український її варіант увійшов в історію під назвою українізації.

Поворот більшовицького керівництва у національній політиці, як і запровадження Непу, був вимушеним компромісом. Більшовикам доводилося рахуватися з українським національним відродженням, могутній стимул якому дала українська революція. Українізація була спробою опанувати цей процес і спрямувати його в русло соціалістичного будівництва.

На початку 1920-х років Компартія залишалася загалом чужорідним явищем в українському суспільстві і спиралася передусім на неукраїнські елементи, що переважали серед промислового пролетаріату. У 1922 р. з 55 тис. членів КП (б) У 54 % становили росіяни, 23 % – українці, 14 % – євреї. В урядовому апараті українців було 35 %. Щоб утримати владу, необхідно було надати партії та уряду національного характеру.

Українізація мала й зовнішньополітичну мету, вона покликана була продемонструвати українцям у межах Польщі, Румунії та Чехословаччини, що лише в Радянській Україні вони можуть задовольнити свої національні прагнення. Крім того, нову політику ЦК РКП (б) викликали стабілізація капіталістичної системи і крах сподівань на пролетарську революцію в Європі. Тепер більшовики перенесли увагу на колоніальні країни, яким потрібно було показати позитивний приклад вирішення національного питання. Отже, для більшовицького керівництва українізація стала тимчасовим тактичним маневром.

Початком українізації можна вважати декрет РНК УРСР від 27 липня 1923 р. «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» та декрет ВУЦВК і Раднаркому від 1 серпня того ж року «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвиткові української мови». Однак нова політика не обмежувалася лише виконанням цих декретів, вона мала ширше спрямування: залучити українців до партії і надати їм важливі посади у партійному та державному апараті, запровадити українську мову в державне та партійне управління, розширити при тому її вжиток в освіті, пресі, видавничій сфері, заохотити розвиток української культури і науки.

З перших же років українізація натрапила на опір партійного і державного апарату УСРР, що складався переважно з російських або російськомовних працівників. За офіційними даними 1923 р. тільки 797 з 11 826 відповідальних працівників партійно-державного апарату республіки заявили, що знають українську мову. Секретар ЦК КП (б) У Д. Лебідь зробив спробу «по-науковому» обґрунтувати несприйняття комуністичною верхівкою української культури і мови, заявивши про неминучість «боротьби двох культур». Мовляв, російська культура в Україні пов'язана з містом і пролетаріатом, тобто «найпрогресивнішим класом», а українська культура – з селом і «відсталим» селянством. Обов'язок кожного комуніста, на його думку, полягав у сприянні «природному процесові» перемоги російської культури. Такі погляди поділяло багато партійних керівників.

Проте незабаром найвпертіших противників українізації відкликали з України, решта на певний час причаїлася. До керівництва республікою прийшли нові люди. Олександр Шумський очолив наркомат освіти, Микола

Скрипник – наркомат юстиції. Після цього українізація відбувалася успішніше. З ентузіазмом вітала нову політику українська інтелігенція. До процесу українізації приєдналися діячі науки і культури, що за прикладом М. Грушевського поверталися з еміграції, і вихідці з Галичини, які повірили у здійснення своїх мрій про українську державу.

Як наслідок, з 1923 по 1927 р. кількість українців серед службовців державного апарату зросла з 35 до 40 %. Українці дістали перевагу під час чергових масових наборів у партію. Якщо в 1923 р. вони становили лише 23 % членів КП (б) У, то в 1927 р. – 52 %. Представництво українців у ЦК КП (б) У, однак, не перевищувало 25 %. Першими (з березня 1925 р. – генеральними) секретарями ЦК КП (б) У більшовицький центр призначав тільки не українців.

Процес культурного будівництва в Україні в 1920 –ті роки почався в складних умовах – більшість населення була неписьменною, значна частина інтелігенції емігрувала, а та, що залишилася, не вся користувалася довірою більшовиків.

Вирішення проблем українізації зосереджувалось у наркоматі освіти, якому підпорядковувалися всі ділянки культури. Наркомом освіти у 1924 – 1927 рр. працював О. Шумський, а після його звільнення – М. Скрипник. Як академік Всеукраїнської академії наук, М. Скрипник став автором найбільш комплексної концепції розбудови української нації в умовах СРСР. Як політик він намагався реалізувати українську національну ідею в рамках тоталітарного суспільства. Українська освіта своїми успіхами значною мірою завдячувала його діяльності. Працюючи з майже одержимою заповзятливістю він домігся того, що в 1929 р. понад 80 % шкіл і 30 % вищих навчальних закладів вели навчання лише українською мовою. Успіх був тим більш вражаючим, якщо враховувати труднощі, особливо нестачу кваліфікованих викладачів. Програма українізації вимагала 100 тис. учителів, а їх було лише 45 тис. Ця нагальна потреба спонукала М. Скрипника до того, щоб спробувати запросити кілька тисяч учителів з Галичини, але йому не вдалося дістати на це дозволу Москви. Не вистачало також підручників. Доводилося також долати спротив російськомовних викладачів, які часом відмовлялися користуватися «селянською» мовою. Однак українізація освіти відбувалась досить швидко.

Відродження переживала також українська преса, яку жорстко придушував царський режим і для якої не були сприятливими перші роки радянської влади. З усіх опублікованих 1922 р. в Україні книжок лише 27 % виходили українською мовою, цією ж мовою виходило лише 10 газет і часописів. Але вже в 1927 р. українською мовою друкувалася більш як половина книжкової продукції, а в 1933 р. з 426 газет 373 виходили цією мовою.

Українську мову почали впроваджувати в офіцерських школах. Тенденції дерусифікації міст сприяв масовий вплив в кінці 20-х – на початку 30-х рр. українського селянства, спричинений індустріалізацією і колективізацією. Завдяки політиці українізації українська мова перетворювалася на основний засіб спілкування й самовираження суспільства, що модернізувалося.

Важливо, що українізація не означала примусової денаціоналізації меншин, навпаки, вона супроводжувалася створенням сприятливих умов для їхнього розвитку. Національним меншинам було гарантовано право на освіту

рідною мовою. Крім початкових і середніх шкіл, для них відкрили десятки технікумів, Польський інститут народної освіти, Ново-Полтавський єврейський сільськогосподарський інститут, низку національних відділів при інших інститутах. У Кримській Автономній СРР, з 1921 р. у складі РСФРР, проводили політику «татаризації». Чимало представників національних меншин глибоко перейнялися українським патріотизмом, захищали національні права українців. Усі ці процеси, на думку деяких учених, створювали передумови для формування політичної нації довкола українського етнічного ядра.

Серед українських комуністів були й такі, що не тільки обстоювали українізацію, але й прагнули розширити самостійність республіки. Проте керівництво РКП (б) на чолі з Й. Сталіним не бралось так далеко йти назустріч інтересам українського народу, як цього хотіли національно свідомі більшовики. Проти утвердження національної ідеології виступили також шовіністично налаштовані росіяни в Україні. Це привело до виникнення в українському середовищі опозиції, ідейними виразниками якої в 20-і роки стали Микола Хвильовий, Олександр Шумський і Михайло Волобуєв. Приводом до дискусії став виступ письменника Хвильового, який вважав, що українській культурі необхідно звільнитися від російського впливу і переорієнтуватися на європейські традиції. Його літературне гасло «Геть від Москви! Дайош Європу!» набрало політичного звучання. З позицією Хвильового солідаризувалася національно свідома українська інтелігенція. У квітні 1926 р. Сталін у листі до членів політбюро ЦК КП (б) У вказав на виступи Хвильового як прояви поширення антиросійських настроїв в Україні. Розпочалася гостра критика «хвильовизму».

Ще однією жертвою критики став О. Шумський. Він, як нарком освіти УСРР, відповідав за українізацію. О. Шумський вважав, що вона здійснюється надто повільно внаслідок опору зрусифікованої бюрократії, тому партійне керівництво слід доручити етнічним українцям. Він звинувачував Кагановича в схильності до адміністрування, прагненні дискредитувати українських більшовиків, і запропонував Сталіну замінити Л. Кагановича на посаді Генерального секретаря ЦК КП (б) У Чубарем. У відповідь розпочалася широка кампанія цькування О. Шумського, компрометація його діяльності, і зрештою його звільнили з посади наркома освіти. У березні 1927 р. пленум ЦК КП (б) У розцінив погляди О. Шумського як «націоналістичний ухил». Його перевели на роботу за межі України.

Якщо О. Шумський прагнув до розширення суверенних прав українського народу в політичній сфері, то М. Волобуєв (Артем) відстоював економічну самостійність республіки. У статті, опублікованій 1928 р., він вносив конкретні пропозиції з розширення прав українських економічних центрів, виступав проти вивезення господарських прибутків за межі України, пропонував переглянути плани індустріалізації, застерігав за Україною право реального контролю за діяльністю союзних органів. І хоча Волобуєв підкреслював, що написав статтю не для поглиблення розходжень між Росією та Україною, саме це йому й інкримінували. «Волобуєвщину» як і «шумськізм» та «хвильовізм» комуністичне керівництво оголосило проявом «націонал-ухильництва» і піддали осуду, розгорнули погромні партійно-критичні кампанії. Трагедія покоління Хвильового, Скрипника, Шумського, Волобуєва

полягала в ілюзорному баченні українізації, можливості українського національного відродження за умов тоталітарної влади.

Отже, політика «коренізації», котра в Україні переросла в українізацію, була періодом, коли сталінський режим підготував ґрунт для розправ в 30-і роки над усіма національно-свідомими представниками українського народу, накладення на них тавра «національних ухильників», буржуазних націоналістів трансформували в наступні роки в ярлик «ворог народу».

«Націонал-ухильництво» в Україні було одним з перших в історії проявів так званого націонал-комунізму – течії в міжнародному комуністичному русі, прихильники якої намагалися поєднати комунізм з національно-визвольними змаганнями.

Кампанія проти націонал-ухильництва 1926-1928 рр. була симптомом закінчення відносно ліберального періоду непу. Насувалися нові часи – епоха терору і відверто імперської політики 30-х років.

Національно-культурне відродження в 20-і роки були часом відродження української культури. В УСРР розгорнулася кампанія ліквідації неписьменності. У 1923 р. створено товариство «Геть неписьменність!», яке очолював голова ВУЦВК Г. Петровський. Навчання держава здійснювала безкоштовно. В 1923 р. Державне видавництво України випустило понад 200 тис. примірників навчальної літератури для пунктів ліквідації неписьменності. У грудні 1925 р. в республіці діяло понад 13 тис. шкіл і пунктів ліквідації неписьменності, у яких навчалося близько 540 тис. осіб. До 1927 р. в Україні навчилися читати і писати 2 млн. дорослих осіб.

Культурний рівень населення визначається передусім станом розвитку народної освіти, зокрема шкільної справи. У 20-і роки у цій сфері були очевидні успіхи. Поліпшення економічного становища дало змогу уряду УСРР майже в 7 разів збільшити протягом 1923 – 1925 рр. асигнування на освіту. У 1928-1929 навчальному році чисельність учнів у школах зросла до 2,6 млн., хоча ще майже третина дітей шкільного віку залишилося поза школою. Було організовано десятки навчально-виховних закладів для сиріт і безпритульних. Зростала кількість шкіл з українською мовою викладання. У 1930 р. їх було вже 85 % від загальної кількості середніх навчальних закладів. Тоді ж в Україні діяли 592 німецьких, 480 єврейських, 351 польська та інші національні школи.

Ареною широкомасштабних експериментів стала вища освіта. Доступ до вищих навчальних закладів дітей дворян, великих підприємців, землевласників, священиків, інших осіб, які належали до «ворожих» радянській владі, було закрито. Одночасно цілеспрямовано сприяли так званій «пролетаризації» студентства, розширювали мережу робітфаків. У 1925 р. в 30 робітфаків, які діяли в УСРР, навчалося близько 7,5 тис. студентів.

Університети були реорганізовані в Інститути народної освіти. Навчання в них було платне, але діти незаможних робітників і селян звільнялися від плати. У 1925 р. діяло 145 технікумів і 35 інститутів. Наприкінці 20-х років в інститутах навчалося близько 40 тис. студентів, серед яких трохи більше половини становили українці, 20 % – росіяни, 22 % – євреї.

Найвищою державною науковою установою республіки Раднарком УСРР оголосив у 1921 р. Всеукраїнську академію наук (ВУАН). У 1922-1928 рр. її очолював відомий український ботанік В. Липський. Академія мала три

відділи: історико-філологічний, фізико-математичний і соціально-економічний. Плідно працював історико-філологічний відділ, де провідна роль належала М. Грушевському. Він повернувся з-за кордону в 1924 р. і був обраний академіком ВУАН. Членами відділу стали історики Д. Багалій, М. Слабченко, О. Оглоблин, О. Гермайзе, Д. Яворницький, літературознавець С.Єфремов, філолог А. Кримський. В академії у 1924 р. налічувалося 37 академіків та близько 400 наукових співробітників; у 1928 р. в наукових установах вже працювало 3,7 тис. науковців.

Українська наука в окремих галузях вийшла на світовий рівень. У 1929 р. з'явилася друком праця українського вченого Ю. Кондратюка «Завоювання міжпланетних просторів» (ідеї та розрахунки використали американські вчені для підготовки польотів на Місяць). Значний внесок у боротьбу з епідеміями зробили М. Гамалія і Д. Заболотний. Зміцнювали зв'язки з практикою охорони здоров'я лікарі-терапевти М. Стражеско, Ф. Яновський, відомий фізіолог В. Данилевський.

Бурхливий розвиток української літератури у 20-і роки дав підстави дослідникам порівнювати його з добою **Відродження**. Особливість цього часу – розмаїття літературних напрямів, виникнення і розпад численних письменницьких груп. Деякі з них перебували під впливом Пролеткульту – радянської літературно-художньої організації, для якої було характерним нігілістичне ставлення до «буржуазної» культури минулого.

У Харкові масово виникали письменницькі організації – «Плуг» (Спілка селянських письменників) і «Гарт» (Спілка пролетарських письменників). Існували також і групи «непролетарських» письменників: неокласики, символісти, футуристи. У 1925 р. після розпаду «Гарту» створено Вільну академію пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ). До неї увійшли письменники, які стали гордістю української літератури: П. Тичина, М. Бажан, В. Сосюра, Ю. Смолич, Ю. Яновський. Ідейним лідером ВАПЛІТЕ був М. Хвильовий.

Це була доба відносно вільного розвитку літератури та мистецтва. Розквітнув талант двох видатних поетів – Павла Тичини й Максима Рильського. Одразу ж після виходу в 1918 р. першої збірки «Сонячні кларнети» Тичина здобув широке визнання. Продемонстровані ним у таких нових збірках, як «Замість сонетів і октав» (1920 р.) та «Вітер з України» (1924 р.), мистецьке володіння словом, здатність відтворити ритмомелодику народної пісні, ліричні описи природи, не залишали сумніву в тому, що твори Тичини є справжньою віхою в розвитку української поезії. Максим Рильський, син видатного українофіла XIX ст., належав до групи неокласиків. Його витончені, оригінальні поезії, що з'явилися в збірках «Під осінніми зорями» (1919 р.), «Синя далечінь» (1922 р.), «Тринадцята весна» (1926 р.), були стриманими філософськими й глибоко вкоріненими у класичні традиції Заходу.

Головними темами прозових творів були наслідки революції та громадянської війни в житті людини та суспільства. У «Синіх етюдах» (1923 р.), пройнятий тонким чуттям слова, симбіозом романтичності й реалізму, М. Хвильовий оспівує революцію, у той час як в «Осені» (1924 р.) і «Я» (1924 р.) відображає її суперечності й своє зростаюче відчуття розчарування нею. В такі твори як «В житах» (1926 р.) Г. Косинка майстерно змальовує

рішучість селян в боротьбі з чужоземцями. У романі Ю. Яновського «Чотири шаблі» з його яскравими описами характерів селян – партизан проступає дух запорізьких козаків. Але неперевершеним щодо популярності був Остап Вишня, дотепні гуморески якого читали мільйони.

Серед драматургів найвидатнішою постаттю був Микола Куліш. Три його п'єси – «Народний Малахій» (1928 р.), «Мина Мизайло» (1929 р.) і «Патетична соната» (1930 р.) – викликали сенсацію своєю модерністською формою й трагікомічним трактуванням нової радянської дійсності, російського шовінізму, «малоросійської» ментальності, духовної незрілості комуністів-доктринерів. Перші дві п'єси поставив у своєму славетному театрі «Березіль» Лесь Курбас. Обурені партійні чиновники заборонили ставити «Патетичну сонату» в Україні, хоч її із захопленням зустріли глядачі Ленінграда й Москви. Микола Куліш створив власну драматургію, перейняту ідеями національного відродження. Вона увійшла в золотий фонд українського театру, збагативши його народницько-реалістичні набутки революційною романтикою та яскравими традиціями бароко.

Перші яскраві кроки робило українське кіномистецтво. У 1927 р. почалося будівництво найбільшої в Європі Київської кіностудії. У другій половині 20-х років поринув у кіноматографічне життя, оволодіваючи його секретами, Олександр Довженко. Його фільми «Звенигора» (1927 р.), «Арсенал» (1928), «Земля» (1930) розповідають про вплив, що його справили на Україну революція та громадянська війна. Довженко – поет і філософ екрану – ввів глядача у коло вічних проблем добра і зла, правди і кривди, життя і смерті. У 1956 р. на Всесвітній виставці в Брюсселі 117 відомих кінознавців з 20 країн, вибираючи 12 найкращих фільмів «Усіх часів і народів» – назвали і «Землю» О. Довженка.

У 20-х роках в Україні розвивалося музичне мистецтво, формувалися професійні та самодіяльні музичні колективи, відкривалися концертні установи. Плідно працювали композитори Г. Верьовка, П. Козицький, учень Миколи Лисенка – Л. Ревуцький. Найвідомішим твором Л. Ревуцького стала «Друга симфонія» (1927), що й донині належить до скарбниці не лише національного, але і світового лірико-епічного симфонізму. Л. Ревуцький – самобутній майстер обробки української народної пісні, автор циклів обробок «Козацькі пісні», «Сонечко» (дитячі пісні), «Галицькі пісні».

Інтенсивне становлення театру пов'язане з творчістю таких майстрів сцени, як Г. Юра, О. Сердюк, А. Бучма та ін. Гнат Юра у 1920 р. став одним із засновників Нового українського драматичного театру ім. І. Франка у Вінниці (з 1926 р. – Київський український драматичний театр ім. І. Франка), який очолював до 1961 р. Сам Г. Юра блискуче грав головні та епізодичні ролі здебільшого у власних виставах: Фігаро («Весілля Фігаро») П. Бомарше, Мартин Боруля («Мартин Боруля») І. Карпенка-Карого та ін. В Україні розвивалися всі види образотворчого мистецтва. Його представниками були художники старшого покоління – М. Бойчук, І. Іжакевич, К. Трохименко та ін., а також молоді мистці А. Петрицький, В. Касіян, скульптор М. Лисенко.

Таким чином, для України 1920- і роки стали періодом національного відродження. Українізація була політикою коренізації. Національне відродження було побічним ефектом курсу на коренізацію режиму. Влада

злякалась можливого поглиблення цього процесу і шляхом терору на початку 30-х років зупинила українізацію.

В ретроспективному плані українізацію слід розглядати як багатовікову боротьбу українського народу за національну самоідентифікацію, за свою самосвідомість і самобутність, національну мову і культуру, за свою державність і українськість. По суті, в ті роки була здійснена спроба національно-культурного відродження. Тому цей процес був сприйнятий українським суспільством, насамперед національно орієнтованою патріотичною інтелігенцією, яка прагнула зберегти національні традиції, рідну мову й культуру.

Українізація на практиці означала дерусифікацію української освіти й культури, сприяла розвитку національної літератури, театру, музики, поширення серед населення республіки писемності та освіти усіх рівнів, утворення й розвитку вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ. Попри всі труднощі цього драматичного періоду, тимчасовий «ренесанс» української мови і освіти, культури взагалі, хоч і непослідовний, мав значні позитивні наслідки. Українізація перетворилася в національно-культурне відродження України. Вона підняла рівень національної свідомості мільйонів українців. Завдяки позитивній роботі Народного комісаріату освіти УРСР, передусім особистої діяльності патріотичних наркомів О. Шумського і М. Скрипника вдалося підвищити освітньо-культурний рівень української людності.

1920-і роки характеризувалися бурхливим розвитком літератури та мистецтва. Українська творча інтелігенція включалася в практичну діяльність по створенню декретованої партією соціалістичної культури, вносячи в неї національну сутність. Творчий потенціал українського національного мистецтва виявився настільки потужним, що, попри всі перепони і обмеження ідеологічного характеру, найкращі його представники досягли феноменальних висот. 1929 р. рік, оголошений Сталіним «роком великого перелому», став по суті початком кінця українізації й розгортання наступу на українську інтелектуальну еліту і всю націю.

Контрольні запитання:

1. В чому полягала суть грошової реформи 1920р.?
2. Суть поняття «концесії».
3. Основні прояви непу на селі.
4. Що передбачала політика «коренізації»?
5. Що вважають початком українізації?
6. Що означала українізація на практиці?
7. В яких галузях українська наука вийшла на світовий рівень?